

FALUSI MÁRTON (1983) Budapest

FALUSI MÁRTON

„...költők igéiben s egy hibátlanul
tündöklő Magyarország tervében”

Cs. Szabó László: Hazajáró lélek

A Cs. Szabó László életművét körülzáró fejeletől a magyar kulturális emlékezet egésze rozsdásodik. Milyen könnyű is lenne biokémikus folyamatokra visszavezetnünk a nemzettudat és az értéktanúsítás roncsolódását; felmutatni egy baktériumot, mely fertőzi, felrajzolni egy sav molekuláris szerkezetét, mely huruttal kínozza őket. Irodalomértésünk lassacskán arra szorítkozik, kiket és miért *ne* olvassunk, az állítólag elavult szellemiség képviselőit; kiket és miért *ne* olvastassunk, a fiatal nemzedékek számára érthetetleneket. Emiatt csapnak föl esztétáink rendre eszmetörténeznék; hogy szükség szerint a *haza* vagy a *haladás* aktuális hatalmi érdeket leszorító genealógiai láncát fűzzék össze, ez a gyakoribb eset, ritkábban bírálják az ideologikusságot. Békés Márton legutóbb nekünk szegezi a kérdést (*Rendszer és korszak*), „hogya mára mi »megy tovább«: Somogyváry Gyula vagy Kassák Lajos, Herczeg Ferenc vagy Illyés Gyula, Tormay Cécile vagy Németh László?” Az ellentétpárok életművei sem minőségi, sem fogadtatástörténeti szempontból nem azonos fajsúlyúak; csupán egy valamire alkalmazandók, hogy szócsőként felhangosítsák a politikai gondolatokat. Kétségtelenül igazat kell adnunk Békésnek abban, hogy – „a Rákosi névvel fémjelezhető hosszú évtizedből” – „kulturális értelemben [...] nem maradt más, csak az, ami ellene jött létre”; s hogy Németh László és Illyés Gyula egy-egy emblemikus alkotásával egy lapon említi a belső, illetőleg a külső emigrációba vonulókat, Hamvas Bélát, Kodolányi Jánost, Márai Sándort és Cs. Szabó Lászlót. Ha évtizedekkel visszapillantunk, világos, hogy a totalitárius vagy diktatórikus rezsimek egyik velejárójaként valamennyi finoman csipkézett, etikus és színvonalas teljesítmény kontraprezentikusan, az uralmi rendet legitimáló narratívával szemben határozta meg magát. Ám Cs. Szabó divatba hozásának ma leginkább az a hátulütője, hogy az oeuvre nem csupán a Rákosi- (és a Kádár-) korszak „ellen jött létre”, hanem a magyar művelődéstörténet és esszéisztika hagyományos dichotómiáit – a mesterkélt választási kényszereket, ha úgy tetszik –, ily módon a hazáról *vagy* haladásról, a magyarságról *vagy* európaiságról, a feltétlen hagyománytiszteletről *vagy* merész radikalizmusról, a sajtószerszerűségről *vagy* mintakövetésről, a lojalitásról *vagy* provokációról kizárólagosan, *mindent vagy semmit* alapon döntő értékítéleteit számolta fel.

Azon is érdemes lenne ugyan hosszan elméláznunk, hogy vajon a belső (Kodolányi, Hamvas, Várkonyi Nándor) és a külső (Határ Győző, Márai Sándor, Cs. Szabó László, Szabó Zoltán) emigráció legjobbainak munkásságát – túlterjeszkedve azok politikai rehabilitációján – irodalmi és bölcséleti mélyükre hatóan, elevenükbe vágva, kellő részletességgel feldolgozta-e a kortárs irodalomértés – Máraiét *talán* igen –, a Cs. Szabóét övező zavart mindenestre rögzíthetjük. Kinek-kinek meggyűlhet a baja – *horribile dictu* „legyen ez az ő baja”! – a *Hazajáró lélek* című esszévalogatásban tetten érhető, a Cs. Szabó-i ismeretelméletbe és poétikába beavató szellemi alapállással. Maradva a kierkegaard-i megközelítésnél: *vagy* metaforikus stílusa, *vagy* kultúrafogalma nehezen illeszthető be a kelendő irodalmi ízlésvilágok egyikébe-másikába, amelyek – Horváth Jánost idézve – politikai, társadalmi és erkölcsi „világnézetek harcát” leplezik. Mindkettő, mármint a stílus és a világnézet, a Babits Mihálytól eredő világirodalom-fogalomban gyökeredzik, és ezt a körülményt nem téveszthetjük szem elől.

A *Magyar irodalomból* (1913), Babits programadó esszéből két rövid részlet kívánkozik ide, hogy jelezzem, Cs. Szabó mihez tartotta magát rendületlenül. „A magyar [irodalom] e tekintetben sem tartozik a szerencsések közé. Irodalmunk európai: első királyaink óta teljes akarattal és tudatossággal csatlakozott kultúránk a Nyugathoz, a Kereszténységhez [...] De fejlődése nem volt zavartalan: majd belső reakciók és ellenállások, majd külső háborúk és politikai szakítások választották el választott törzsétől: az ojtvány kókadtt, csüggedt, majdhogy egészen levált.” Ennyiből is nyilvánvaló, hogy a magyar kultúrának az európai kultúra organikus elemeként való meghatározása és az eu-

rópai kultúra elemeinek a magyar kultúrával való megismertetése az esszéíró nemzedék (Szerb Antal, Halász Gábor, Hevesi András nevei a kötetben is sokszor fölbukkannak) múltból – Bessenyei Györgytől, Kölcsey Ferencről, Eötvös Józseftől és Kemény Zsigmondtól – örökölt, a műfaji határokat felrobbantó, legújabb formanyelven kikísérletezendő feladata. *Nota bene* a „világirodalom” (európai irodalom) semmiképpen sem egyoldalú elvárás horizont. „Míg tehát egy irodalomnak *mint egésznek* értéke annál nagyobb a világirodalomban, mennél inkább új hangot visz bele, s mennél több új kifejezőeszközzel gazdagítja, azaz mennél kifejezettebben külön nemzeti karakterrel bír: addig, megfordítva, valamely egyes műnek világirodalmi értéke annál nagyobb, mennél általánosabban emberi vagy európai érdekekkel bír, s mennél európaibb eszközöket használ a kifejezésre.” Cs. Szabó ezt a dialektikus filozófiát érvényesítette, amikor a magyar alkotóművészeket mint a külföldiek egyenrangú társait intette Világszínházának deszkájára, és a művészi eredményeket a lehető legszabatosabb és leghajlékonyabb, képileg gondolkodó magyar nyelven érzékeltette.

Nem is adódna a Bécsbe, Londonba, majd Párizsba költöző Irodalmi Újságnál előnyösebb médium, amelynek közléseiből szemezgetve Cs. Szabó zsenialitását demonstrálhatnánk. Remélhetőleg egy hiánypótló életműkiadás nyitó darabjaként böngészhetjük e könyvet, Szokolczay Lajos kompozícióját, és izlelhetjük a minden egyes szófordulatában kiérlelt, rövidebb – többnyire eredetileg, ha csonkább verzióban is, a BBC magyar adásában elhangzó – esszéket, vallomásokat. Az első rész (*A költő háza*) világirodalmi tárgyú prózákat gyűjt egybe; és a Horatiusról, Shakespeare-ről, Tassóról, Proustról, Byronról, Burns-ről, Keats-ről, Charlotte Brontë-ről, T. S. Eliotról vagy éppen Richard Hughes-ról szóló – valamely személyes kötődés, friss kiadvány ürügyén született – miniportrék betekintést engednek a teljes európai kultúrtörténet megírását „fejébe vevő” Cs. Szabó ambícióiba. Korántsem pártolom az irodalomfelfogás nyers pszichologizmusát, ám e hatalmas vállalkozás, amelyhez az író másutt – főként útirajzaiban, medievista tanulmányaiban – a gazdaság- és politikatörténet, legismertebben a művészettörténet vagy akár az elvont bölcsélet becserkészése révén fogott hozzá, afféle kettős elkötelezettségből, indítatásból származhatott. Egyfelől – hétköznapi szinten – a személyes kálvária, a menekülés és az elzárkózás léthelyzete erősítette föl hitvallását. A tudós a pokolban is tudós, mondhatnánk; s ha az intézmények össze is dőlnek, maguk alá temetve ismereteiket, netán a perifériára szorulnak – Cs. Szabó „diskurzuselméletének” két gyűjtőpontjában a klasszikus *universitas*- és *Bildung*-eszmény, valamint a közszolgálati rádiózás ethosza állt –, a tudós individuumnak egymagának kell berendeznie, teljes szertartásrendjében megtartania a műveltség reneszánsz udvarát. Másfelől azonban – a közép-európai megkésetttség és örök kisebbségi komplexus lelki tartományában – minduntalan bizonyítani kellett – nekünk, magyaroknak bizonyítanunk kell –, hogy egy népnél sem vagyunk alábbvalóak; a magyar kultúra rálát az európaire, és nincsen hozzá képest fáziskésésben. Az „esszéírás” mint beszédaktus ekként a közép-európai modernitás logoterápiája is egyben, s a Cs. Szabó-esszé e látens funkciója révén is csatlakozik a honfitárs Németh László, Bibó István, sőt a lengyel Zbigniew Herbert, Czesław Miłosz, a cseh Milan Kundera az övével rokon, műfajteremtő erőfeszítéseikhez.

Cs. Szabó többször hivatkozik is arra, hogy ő elsősorban „író”, az esszét pedig korának zaklatott lelkiállapotához, prózapoétikai innovációjához idomítja. Ha a jelenség esztétikai és filozófiai sémáját kutatjuk, a műfaj – vagy még inkább: gondolkodásmód – két ismerve feltétlenül irányadó. Esztétikai értelemben az író az életvilág szilárd struktúrájának felbomlásáról tanúságot téve a szép- és a tényirodalmi retorika, stílus, episztemológia merev szétválasztását – differenciálódását – kérdőjelezi meg. Ekként egy közvetlen érzületet juttat kifejezésre: a világ, ahogyan eddig felfogtuk, nem fogható fel többé. Filozófiai értelemben magatartása szintúgy kritikus élű; dacol a szcientizmussal és a bevett dogmákkal, hogy a szellem önreflexiója folyamatos maradjon. Gyergyai Albert és Adorno ugyanerre hívják föl a figyelmet, amikor a természet és a kultúra közötti „átmeneti” (Gyergyai), a kettő közötti „viszonyt” problematikussá tevő (Adorno) intézményként veszik számításba az esszét, mely a „dolgot” karteziánus módszerrel vizsgáló „szubjektum” kudarcát hivatott bejelenteni. Mindebből következik, hogy Cs. Szabó esszéművészete miért vált később nehezen emészthető, kétes hírű hagyománnyá a szépírók és a kritikusok körében. Előbbiek vonakodtak a személyesség kockázatának vállalásától, attól az identitáskonstrukciótól, amely a konzervatív szintézisvágyat, a szavahihetőséget, az irodalom „valóságba hatolását” követeli meg; utóbbiak viszont – immár a szakfilozófiák, a „plauzibilis tanulmányok” sáncai mögé húzódva – a jól bevált fogalmak, a gondosan begyakorolt klisék nyújtotta védernyőt nem szívesen csukták volna össze. A nyugatos esszéahagyomány

mány tehát elsősorban nem azért kopott ki mára fokozatosan az irodalomból – vagy talán nem azért „van kikopófélben” –, mert francia és angol tájékozódását a német tudományos dominancia homályosította el, hanem mert az irodalmi tudat egészen más kultúrafogalommal kezdett dolgozni; mind a primer, mind a szekunder irodalomban másféle várakozást, hitet táplált.

A husserli fenomenológia, a bergsoni metafizika ugyanúgy ihlető forrása Cs. Szabó legsajátabb műfajának, mint a prousti narráció, a beszélő Virginia Woolf-i pozíciója; sőt a joyce-i brikolázs, Eliot kultúraszemlélete és mitológiája mind-mind nyomot hagytak írásművészetén. Az *Átokföldjéről* veti papírra, hogy „csakugyan közérzetünk tükre volt az első világháborúban elkövetett kollektív öngyilkossági kísérlet után. Két katasztrófa között lelkiállapotára ismerhetett a rövid szoknyában és bu-bifrizurával táncoló Európa. Lövészárkok voltak mögötte, haláltáborok előtte” (*Átokföldje. T. S. Eliot verséről, egy félszázad múltán*). „A modern ember valóságos állapota” tárulkozik fel tehát Eliot, Joyce és „Spengler apokaliptikus művelődéstörténetének” diagnózisában; az „irgalmatlan korrajz”, a „formabontó, disszonáns új stílus”, a „tudós költő pedáns akasztófahumorával fűszerezve”, „szaggatott átmeneteivel, rézsútos tartalmi csúsztatásaival”, melynek „személyei elmosódnak [...] nem a körvonaluk fölismerhető, hanem a hangjuk”. Lírai és epikus, „ködös-regés” és „realisztikus” polifóniája, sejtelmesség, regiszterkeverés, társadalomkritika, hermetizmus megférnek egymás mellett, és föloldva ebben a fokozott érzékenységű, sűrű komplexitásban, ami az esszé, a nyugatos műkritika és kollektivitásélmény új modelljét állította elő. Nem csupán műfaj történeti jellegű átalakulás ment végbe – bár köztudott, hogy a műfajok társadalmi intézmények is –, hanem episztemológiai jellegű is; miként Cs. Szabó örökségének tendenciózus visszautasítása az irodalom funkciójáról, a kultúra különböző diskurzusközösségeiben betöltött szerepéről vall. Cs. Szabó a személyes tapasztalatokat – utazásokat, találkozásokat, környezetet, természetet, érzéseket – a lexikális tudáselemekkel, az adatközlésekkel, a történelmi tényekkel szintetizálta; ezáltal értesülés és bizonyíték, megérzés és kutatás fonódik össze. A faktualizálás és a fikcionálás eszközei együttes erővel férkőznek az „igazság” közelébe, szolgálják a valóság feltárását és értékelését.

A „magyar posztmodern” irodalmi tudata részint a Cs. Szabó-i esszé ismeretelméletével nem tud mihez kezdeni, elvégre a „tudományossággal” összevetve szóra sem méltatja, és a „szellem” fogalmát – akár úgy, ahogy Adorno használta – is száműzte a kultúratudományból; részint pedig a „dialogikus horizontmozgással”, amely a magyar irodalom sajátosságát – egyedi küldetését, alkatát – nem hajlandó feladni azon az áron, hogy az európai irodalomban mint az egyik nemzeti irodalmat elhelyezze. A kötet *Magyar századok* fejezete rögtön a címadó esszé első mondatában a lényegre ragadja meg. „Különös, kétfejű szörny lett a magyar emberből. Egyik fejét hazájában viseli, s úgy hívják, hogy Ellenforradalmár, a másikat Nyugaton hordja, s az a neve, hogy Tanú. Egyik fejével véstörvényszékek, másikkal vegyes bizottságok előtt áll, egyiket a vesztőhelyre készítik elő, a másik tolmácsolt szavakkal visszakérődzi a hőstetteit.” Aki azt hiszi, hogy csupán az emigráns létállapotot dokumentálja imigyen az író, és „1956 októbere”, mely az Ellenforradalmár és a Tanú meghasonlottságának véget vetett, mindössze a történelmi eseményre utal, olvassa csak tovább a könyvet. A forradalom ugyanis a szuverén polgárság kifejlődésének esélye mellett, áttételesen, a nyugati mintakövetés és a nemzeti hagyományok kettősségében vergődő kulturális identitás kiszabadításának lehetőségét is megcsillantotta Cs. Szabó szerint. Az író, az utazó és számkivetett identitás egész lényével képviseli ezt a szuverén polgárt, a humanista egzisztenciát; mindeközben persze a magyar művelődéstörténetet is keresztül-kasul bebarangolja. Olyan nagy formátumok lépnek elénk, mint Batsányi János, Kemény Zsigmond, Jósika Miklós, Arany, Madách, Petőfi, Ady, Fenyő Miksa, az egyik legtöbbször tartott magyar író, a „züllött hajós”, Krúdy, Tóth Árpád, Halász Gábor, Szabó Lőrinc, a névsor hosszan folytatható; és talán a reprezentativitás végett egészül ki két interjúval: az egyik afféle önvallomás, ahogy András Sándor lejegyezte, a másik találó jellemzés Szabó Zoltánról. A harmadik és a negyedik fejezet (*Nagy emberek tanúja; Elejtett szavak*) már kifejezetten Cs. Szabó pályatársairól megfogalmazott kritikáit és tárcáit tartalmazza. Milyen irodalomkép bontakozik ki? Túlságosan tág a panoráma és mély a merítés mindazok számára, akik a magyar irodalmi kánont – hangjuk manapság egyre erősebb – a politikai állam előírásainak rendelnek alá, nem pedig a nemzeti vitakultúra szólamainak tisztításához mutatnák föl nagyszerű eredményeit, valamennyit sorról sorra, *fajtat hozva minden gondolatból* – egy barát, egy másik remek esszéíró, Illyés Gyula metaforáját a mondathoz igazítva.

Túlságosan tág? Túlságosan mély? Ha ma már nem is fordulhatunk az európai művelődés *totalitásához* ugyanazzal a heroikus munkabírással, öntudattal és naiv bizalommal, mint Cs. Szabó, vajon ott van-e még a kultúra – a *magasban*? Ha nincs ott, mi magasodik föl helyette? A *Régi és mai portyázókból* megtudhatjuk, hogy az író hogyan látta az „Európa-járás”, a „világjárás” ontológiáját egykor és a mű keletkezésekor: „a száműzetés legtöbbünk számára csak önkéntes volt, csak képletesen kellett érteni, s egy meghasonlott országból hajtott szabadabb és kiegyensúlyozottabb lelkek közé, a nagyvilágért pedig nem kellett lemondanunk a földrajzi hazáról, amely helyett amúgy is inkább egy eszményi hont hordoztunk a homlokunk mögött költők igéiben s egy hibátlanul tündöklő Magyarország tervében”. Na, és a „mai fiatalok”? „Ennek folytán még a költők se tudják líraian befogadni a világot, csupán bíráló összevetések, dialektikus vita formájában. A mi egykori odaadó lírikus áhítatunkkal szemben elemző módszerekhez folyamodnak; úgy vitatják meg önmagukkal, egymás közt is idegenekkel a Nyugatot, mintha egy külföldi nagyüzem látogatói lennének. [...] Hiszen első fölfedezéseiket Nyugaton nem a hazából, hanem már egy fölfedezésből tették meg, nem a Keleti pályaudvarról, hanem egy összehasonlításból kerekedtek föl vakációs újtjukra [...]”

Mi vajon hogyan utazunk? Sajátosságunk ígézetében, mint a peregrinusok, vagy nyugatmajmoló rajongással? Olthatatlan tudásszomjjal, kíváncsisággal, vagy turisztikai fogyasztók, hétfégi büfelejtők gyanánt? Miként értékeljük a hazát és a nagyvilágot, portyáink során miféle identitásra teszünk szert? Nem válik-e kárunkra, ha végképp sutba dobjuk Cs. Szabó László lírikus dialektikáját? (MMA Kiadó, 2018)

UGHY MIKLÓS, Pasqua, 2007

